

արդէն այս ժամանակներ Հայոց քով մոռցուած բառ կ'երևայ:

Արշէնի (ըստ տեղ, զբոսի) պոս. բառ է (آرسن, آرسن) ի բնէ ոսկեգոյն նշանակութեամբ, ինչպէս հնագոյն հայերէն զարն առնուն ալ նոյն պոս. (آرسن) արմատը մասնակի լինէն՝ հոյն (ոսկի) նշանակութեամբ: Մեր հնգրեանը կը գործածէ նաեւ զարն, զարն, գոցէ ըստ այլեւայլ աղբրաց՝ ուստի քաղած է: — Αρσενικόν (arsenique) յունարէնին համար՝ ներքին է ենթադրել թէ ոչ ի բնէ յունական՝ այլ յիշեալ պոս. բառն է որ Արաքսացոց անցնելէն ետեւ՝ հանդերձ իւր Ա յօդովն (آرسن) յառաջ բերած է նոյն փոխառեալ յունարէնը՝ յատուկ ազգային կերպարանօք, որմէ ունին ամէն արեւմտեան լեզուները: Արգէն Յունաց յատուկ եղած է միշտ՝ օտար բառերն Յունակերպ ձեւաւորենը, ուստի եւ բնիկ յունարէն կարծեցնելը:

Քանի մը խօսք ալ հատուածիս գրութեան կերպին վրայ անցողակի: — Թէ ուղղագրութիւն փնտռելու չէ նախընթաց վերջին դարուց գրողներուն քով՝ ինքնին յայտնի է եւ այսօր ամէնեւ ծանօթ, ինչպէս առաջիկայ հատուածս ալ աչքէ անցընողը կը վկայէ: Տիրող ձեւն է անմիջականութիւն, որ հետեւութիւն է որոշ կանոնաւ սորված չլըլալու, ուստի եւ նախդիրներն աւելի կամ պակաս կամ վերջապար կրկնութեամբ եւ երբեմն բարդովն սխալ. Դիւն է արեւ, է յարեւ, յարեւ, արեւ, նաեւ ուղղականի վրայ անպէտ, Օլիւրդի Նորա Իսկանդար, մանաւանդ բառի վերջ՝ անթափանցելի գաղտնիք կը փնտցած, երբ արդէն բաւական իմաստութիւն կը համարուէր՝ ժամանակին քերականացն աւանդածէն սորված՝ զանազանել գիտնալը՝ Լուսն շոյն Կ Ե Լուսն շոյն Կ:

Սակայն այն անկաճութեան գարեբը մեղադրելուս հետ՝ հարկ է որ խոստովանինք թէ մեր յառաջագետ կարծուած գրքն ալ ունի անոցմէ ժառանգած նուաստացողիչ գրութեան կերպեր, եւ դեռ այսօր սխալն եւ ուղիղն իրրեւ հաւասարազօր արժէք ունին, պատճառ՝ այն որ բառապնդներն անխորհրդ ասեր դրեր են, եւ մենք մեզի բաւական կը համարինք բառարանի մը չափով կապած սխալն եւ ուղիղը: Մեր անուղղակի օրինակովն ինչպէս տեսնել, գրեր է ինչի (թղթի), եւ այսօր մեր գրագէտներն ըմբռնած են թէ չ գիրը տեսակ մը ի է, եւ թէ երկուքն իրար շատ տեղ կը փոխանակեն:

Գլխի բառն հատուածս կը գրէ նաեւ Էիտր եւ Էիտր, անուշա անմեղադրելի է մեր այժմու հայագիտաց քով, որոնք նոյն բառէն զատ՝ անխորհր համարձակ կը սխալագրեն նաեւ՝ Էիտր (փոխանակ Էիտր), Էիտր (փոխ. Էիտր), Էիտր (փոխ. Էիտր) եւայլն, մինչեւ նաեւ Էիտր (փոխ. Էիտր):

Տեսնելք Էիտր բառը Է գրով գրած՝ Էիտր: Մեր արդի ուղղագրութիւնն է՝ ըստ հայերէնի օրինաց Էիտր, կամ ճշգրտօք՝ ըստ արեւմտեան լեզուաց օրինաց. այսպէս կը գրենք Էիտր կամ Էիտր (փոխանակ Էիտր) նմանագրութեամբ (par assimilation), ըստ որում Է Ե Է, Է, Է հաւասարապէս շրթնական գրեր են: Սակայն յայտ՝ մեզմէ տարբեր ուղղագրութիւն ունին սեմացի լեզուները, որ կը գրեն Էիտր, զամբիլ (آمين), Էիտր, յամբար, (آمين), Էիտր (Էիտր, բամբար), Էիտր (Էիտր) եւայլն: Չարմանք չէ որ յետին դարուց գրիչները Պարսից կամ Արաքսաց հետեւութեամբ գրեն Էիտր եւ նմանները, երբ մեր բուն հին գրողներն ալ յատուայն թարգմանութեանց մէջ շատ տեղ այս նոյն սեմական ուղղագրութիւնն ունին նաեւ ինչի հայերէն բառերուն վրայ, եւ կը գրեն՝ Էիտր, Էիտր, Էիտր, եւ:

Թուական նշանակութեամբ հայերէն այբուբենը՝ եթէ պատուագիր եւ եթէ ոչ՝ ձեռագրաց մէջ հասարակօրէն երկու կէտի մէջ կը փակուի, այսպէս՝ Գ. որ կը նշանակէ չորս: Յետագոյն գրագրաց, ինչպէս նաեւ արդի ընդօրինակութեանց մէջ՝ այս կրկին կէտին մտադրութիւն պակաս եղած է, նաեւ երբ թուագիրն առանց պատուի գրեն: — Մեր հատուածին օրինակովն հազիւ մէկ երկու տեղ պահած է այս թուացոյց կրկին կէտերը:

ԻՄԱՐ.



Գ Ի Ն Տ Ն Ա Վ Ա Ն

ՃԵՆՆԵ ՄՓԻՐՆԻ ԳՊԻԾՈՒԹՅՈՒՆԻՆԸ

(Ըրաւարտութիւն եւ Կրկն.)

Սերմէն Չառա՝ ապրիլին է. բայց չենացիք դեռ չգործածած՝ որիչ հաճոյական անոյշ հոտ մ'ալ հետը կը խառնեն: Մինչեւ ցամաք 1891 Չառա. պնդի անօթներու մէջ լեցուած՝ միջնորդի փոշին զերծ՝ տարի մը կը փնտրէ եւ կը խմորէր: Սակայն այս օրս երկարատեւ եղա-

նակը կարճացած է ուրիշ եղանակաւ մը՝ զոր դասու ֆալմէզդէ՝ բակտերիաբանական Տիմար-կութեան վարէնն ի Սպիտո։ Ասոր էութիւնն այն է որ փոխանակ բնական եղանակի՝ արուեստական եղանակաւ կը խմորի. այսինքն բորբոսով (aspergillus). այս բորբոսը կը սպաննէ շանտուին վրայ իրբեւ մակարոցս (parasite) սնանող նոսր բակիդն (bacillus subtilis), որ բնական խմորումը կ'երկարէ։ Հազիւ թէ մակարոցն կը ընդուրի, ահա խմորումն այնպիսի արագ ընթացք կը բռնէ, որ 2 մինչեւ 3 ամստան մէջ բազմացուած աստիճանին կը հասնի. ուստի յառաջունէն գոնէ 9 ամիս յառաջ։ Եթէ նկատողութեան առնունք այն դրամագրութիւնը զոր կը մատակարարէ արհիոնի տարեկան հունձքը, յայտնի կը տեսնուի որ նշանաւոր շահ յառաջ կը բերէ։

Եսկելու պատրաստ ըլլալէն ետեւ՝ ափիոնը ափիֆնեռու մէջ լեցուած՝ ի պաճառ կը հանուի։ Սակայն վաճառականք զայն անպատու անխառն չեն թողուր, այլ գաճ, այլեւայլ պտղոց թանձրացած հիւթեր, եւ մանաւանդ մելաս (mélasse) կը խառնեն։ Բարեբախտաբար այս յաւելումքն առողջութեան շատ չեն վնասեր։ Ոմայն իրենց շանտուին աւելն ձանձոյական համ տալու համար անուշահոտ եւ համեղ փայտի մը կտորուանքն ալ մէջը կը խառնեն, որուն քիլոկրամը մինչեւ 300 ֆրանք կ'արժէ։ —

Այժմ չենաց ափիոն ծխելու կազմաճեւերուն վրայ խառելով՝ նախ ծխափողէն կը կպնէ։ Սկիսել 50 մինչեւ 60 սանդիմէզը երկայնութեամբ եւ 1 սանդիմէզը տրամագծով հնդկական եղեգ (bambou) մըն է։ Եղեգին փակ ծայրին վրայ ծակ մը կայ, ուր ծխափողի վառարան (խւֆ) անցուած է՝ այրած մանրամաղ հողէ շինուած, առի այլեւայլ ձեւով կրնայ ըլլալ, եւ յատակին վրայ նեղ ձեղքուած մը կայ, որով հնդկեղեգին անամէջ միջոցին հետ հաղորդակցութիւն ունի։ Չենային երկայն ունեւելով մ'անթիւն որոշ քանակութեամբ շանտու անելով (սովորաբար 15—20 հրկրմ.) ճրագի մը բոցին առելու կը բռնէ գնդաճաղը չորցնելու եւ վառելու եւ յետոյ ափիոնի ծխափողին փոքր գլխուն մէջ դնելու համար։ Յառաջագոյն չենացին քիչ մը բարձր սեղանի մ'առջեւ կը նստէր, որուն վրայ կը գտնուէին ծխելու մանրակազմաճեղք. օրինակի աղագաւ պատրաստական վառարանք՝ հետզհետէ փոխելու համար. քերիչ՝ մաքրելու համար. ափիոնի անօթ, ունեւելք, ջրով լի անօթ մը փողը մա-

քրելու համար. կշիւ մը՝ մէկ նստով սպառած քանակութիւնը չափելու համար. եւ վերջապէս բուգայի մէկ անդրին՝ որմէ կը խնդրէ ծխողը՝ որ քաղորդ քուն նորհէ իրեն։

Արդի ժամանակ նստարանի կամ բազմոցի վրայ կ'ընկողմանին, այս դիրքն ծխափողը ձեռաց մէջ բռնելու, բայց ի մանաւորի ծխելուն վրայ խելոյն յաջորդող անոշ քունը հեշտեաւ վայելելու շատ յարմար է։ Արմկանց վրայ յեցնելով լեցուն փողը վրան ապակի անցուած փողփողացող բոցին կը մօրձեցնեն։ Այս գործողութիւնն ընելու համար պէտք է վարժ ըլլալ, եթէ կ'ուզուի որ կարգաւորեալ յաջողի։ Եթէ գնդալիլ չուտով չի տաքնոր՝ ալ չի կրնար այրիլ, ուստի եւ ծուխ ալ չ'ելլէր եւ հետեւաբար կորուսեալ է։ Եթէ սաստիկ տաքացած է, խելոյն կ'ուռի, փողի վառարանին փոքր ծակը կը խցուի եւ փոխանակ բազմացուած ծխով թունաւոր հիւթք կ'ելլեն, որոնց վրայ ստորեւ։ Արեւմէ ծխողն բաւական վարժ պիտի ըլլայ եւ պիտի հասնայ դիպող ու յարմար վայրկեանն որոշել։ Բայց եթէ յաջողի չենացին մէկ կամ երկու շնչով շոգին ներս կը քաշէ, եւ յետոյ դուրս կը հանէ։ Առաջին գնդակէն վերջը՝ երկրորդ մը կ'առնու, իսկ ափիոնի գերին՝ մէկ նստին 15—40 անգամ կը կրկնէ, ըստ որում առաւել կամ նուազ թմբեցուցիչ ազդեցութիւնն զգալ կը ջանայ, որ բնականաբար այնչափ աւելի երկայն կը տեւէ, որչափ որ յաճախ ափիոն ծխելով՝ գոյայարանաց գրգիռը բժայցան է, չստենէ ետեւ ափիոնի վառարանը հնդկեղեգէն կը հանուի եւ կը մաքրուի։ Ածխացած եւ փոշեման ծնացորդը՝ որ ափիոնի փողի գլխուն ներքին եղբարաց վրայ կը կպնէ, որ եւ դիւն կը կուռի, քիլոն 125 ֆրանքի կը ծախուի ստորին մարդիկներուն, զոր երկրորդ անգամ կը ծխեն։ Երկրորդ անգամն ալ մնացածը Սոյնի կը կուռի եւ աղքատաց կը ծախուի եւ կը կլլուի, որովհետեւ ալ կրակ չի բռներ եւ հետեւաբար չի կրնար ծխուիլ։

Այնչափ անթիւ ու անհամար դժբախտութեանք մը փրկ պատճառը՝ որոնց չէ ցնացառ ենթարկուած են ափիոն գործածողները, ցայսօր բնափոխը համարուած է, որ իբր ափիոնի ալքոլոականութիւնը հիւթ՝ հանրածանօթ պատուական ղեղ է. սակայն ըստ նորագոյն գննութեանց այս հասարակաց կարծիքը շատ ճիշդ չէ. եթէ շանտուն լաւ տեսակէն է եւ չափազանց չի ծխուրի եւ եթէ 250 աստիճանէն աւելի չէ ընուցուած՝ այն առեւ գոյացած շո-

գին մեղմ եւ անուշաբոյր կ'ըլլայ եւ բնափու-
նի այնպիսի քիչ քանակութիւն միայն կը բու-
սանապակէ, որ թունաւորում երբեք կարելի
չ'ըլլայ: Բայց եթէ այս բարխաւունութեան
սահմանները չպահուին, այն ատեն ծուխը սպի-
տակ, ծանր ու թանձր կ'ըլլայ եւ անհաճոյ հոտ
մը կը սփռէ: Ատոր հետեւութիւնն այն կ'ըլ-
լայ որ ուրիշ այլեւայլ թունաւոր հիւթեր ի-
րարու հետ կը միանան, որոնք իրենց փաստա-
կարութեամբն յաճախ քրուսիւֆան իփուս (Acide
prussique) ալ կը գերազանցեն, այնպէս որ
մեծագոյն չարեաց ծագումն ասով շատ դժուար
կրնայ մեկնուիլ: Այսպիսի թունաւորման երեւ-
ոյթք առաւել կամ նուազ ժամանակամիջոցին
մէջ կը կրկնուին եւ մարմնաց ակունքութիւնը
կը խանգարեն: Սակայն պէտք է խոստովանիլ
որ չենաց մեծամասնութիւնն այս վտանգին
ենթարկեալ չէ: որովհետեւ ֆիզիքական եւ
հոգեկան գրգիռ ունենալու համար հարկա-
ւորէն աւելի ափիւն չեն գործածեր, ինչպէս
նաեւ մենք ալ նոյն վախճանաւ չափաւոր քա-
նակութեամբ գինի կամ գարեջուր կը խմենք
առանց մարմնաց փաստ հասցընելու:

Կարող ենք ըսել որ չենացիք այս մասին
ըստ բաւականի ժողովար են, ինչպէս յԱրեւելս
գինի կամ ուրիշ խմորներուն համար ալ կրնանք
հաստատել թէ արքեպիսկոսան մատուած չեն:
Ընդհակառակն Եւրոպացիք՝ որ իրենք զիրենք
ափիւնի կու տան, սովորաբար չեն կրնար չափը
պահել, եւ նոյն իսկ իրենց քով աւելի յաճախ
հանդիպած աղէտալի հետեւութիւններէն ալ
գժարատարաբար չեն սխափիր: Եթէ յԱրեւելս
բնակող Եւրոպացիք ըստ բաւականի զօրաւոր է
ափիւնի նկատմամբ ամեն չափազանցութենէ հեռի
կենալու, ոչ միայն ամենեւին փնտս չի կրնր,
այլ մանաւանդ թէ առողջապահական առաւե-
լութիւն մ'եւս կ'ունենայ: Ի գովութիւն Արեւ-
ելեայց սա ալ յաւելունք որ ասոնց քով ալ
քորի գործածութիւնը որ Եւրոպա այնչափ զո-
հեր կ'ունենայ, գրեթէ ամենեւին չկայ: Այն
թանկ գաւառաց մէջ՝ ուր ափիւնի եր ծխուի, չի
տեսնուիր որկրամոլութենէ գրեթէ խորշեր
վարմունքը, ի բաց առեալ եւրոպացի բայց ի
մանաւորի անգղիացի նաւաստներէ շատ յա-
ճախեալ գինեւորներուն մերձակայ բնակիչք:

Բայց ցաւալին այն է որ այս նկատմամբ
իրենք զիրենք չափու մէջ պահող Եւրոպացիք
մեծամասնութիւն չեն կազմեր. եւ վտանգը
այն մագիշ գրգիռն է, զոր ափիւնը՝ գործածող-
ներուն կը շնորհէ. այն անգիմագրելի բռնու-

թիւնը՝ զոր ափիւնը կը գործէ իրենց կամաց
զօրութեանը վրայ. որոշ չափը տակաւ շատըր-
նելու պէտքը՝ միեւնոյն զգացումն յառաջ բերե-
լու համար: Հասարակ ժողովրդէն աւելի հա-
րուստ զեղի մարդիկ անձնատուր եղած են նոյն
մոլութեան, որոնց հոգ չի պատճառեր ափիւնի
բարձր գինը, ի պակասութեան զբաղմանց եւ
աշխատութեան միշտ իսկ կազմ եւ պատրաստ
են իրենք զիրենք այս դատապարտելի զգայա-
րանաց թմբուութեան անձնատուր ընելու:

Հարուստներն իրենց ափիւնը տունը կը
ծխեն, հասարակ մարդիկ կրպակներու մէջ, որ
այս վախճանաւ հնդկեղեգէ բաղմոցներով ա-
ռանձին տեղ մը կը բռնէ: Եւ ինչպէս դժբախ-
տաբար Եւրոպա ինչ ինչ գործաւորք իրենց
տարժանելի քրտանց արգիւնքը մեծաւ մասամբ
ըմպելեաց կու տան, այսպէս նաեւ ճննացի վարձ-
կանն իւր վաստակն ափիւնի կրպակներուն մէջ
կը վասնէ, թէ եւ հասարակօրէն արդէն մի ան-
գամ գործածուած ափիւնը կը ծխէ: Յորոգ է,
մի անգամ գործածուած ափիւնը կիսով չափ
ստան կ'ըլլայ, սակայն եւ այնպէս Եւրոպա
գտնուած թմբեցեցիչ ըմպելիքներէն շատ աւ-
ելի թանկագին է: Համեստ ծխողներն ու թերա-
վարներն օրըստօրէ 4—5 կրամ կը սպասեն,
բայց վարժողներն եւ այնպիսիք՝ որ սարկներով
ծխելով՝ արագ զգացմանց են գրգռութեան
անզգայ են եղած, 15—20 կրամ, որ բարձր
գնոյն եւ չենաց դրամական յարաբերութեանց
նայելով նշանաւոր ծախք է: Եթէ մտա-
ծենք՝ թէ արքեպիսկոսիւնը Եւրոպայի ուժեղ
եւ հաստատամիտ ժողովրդոց մէջ ինչպիսի ա-
պականութիւն բարուց եւ կործանում կը պատ-
ճառէ, կրնանք մերձաւորապէս գուշակել՝ թէ
որչափ սաստիկ պիտի ըլլան այն աւերածք, զո-
րոնք կը բերէ ափիւնի չափազանց գործածու-
թիւնն անգիմագրող եւ ապիկար բնութեան
տէր չենաց:

Թէ որչափ մեծաքանակ եւ ահագին է այն
գումարը, զոր չենաստան ամ ըստ ամէ ասոր հա-
մար կը գործածէ, յայտնի է ափիւնի տարրեկան
ներատմութենէն, որ ոչ նուազ քան 7—10
միլիոն քիլոյ է. մէն մի քիլոյ 200—300 ֆրան-
քի: Անկէ զատ օտար երկիրներէն ընդունաձին
կիսոյն չափ՝ երկրին մէջ կը պատրաստուի եւ
այս ամենայն չենաստանի մէջ կը սպառուի: Գար
մը յառաւ Բնկայ ու լայնածաւալ պետութեան
մէջ ամենաբնիկ եր տրէր բարգաւաճանք, օրէնք,
հարստութիւն եւ բարեկարգութիւն. ընդհա-
կառակն այս օրս աղքատութիւն եւ անանկու-

թիւն որքալի կերպով տիրապետած են. եւ թէ այս անկաւորութեան գլխաւոր պատճառն արհմիութիւնն է՝ որ 60 տարիէ ի վեր քառանկարապետած է, ոչ որ կրնայ ուրանալ: Զենաստան մտած արհմիութիւնը բոլոր բազմութիւն տարիներէ ի վեր նշանաւոր եղանակաւ կը գերազանցէ իւր արտաշանութեան գլխաւոր երկու նիւթերը՝ թէյն ու մետաքսը:

Դեռ տասնամեակ մը յառաջ արհմիութիւնը գործածութիւնը շարժաւոր էր, բայց հետզհետէ ոչ միայն բովանդակ գեղին ցեղին մէջ մուտ գտաւ, այլ նաեւ յեւրոպայ եւ յԱմերիկայ: Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ՝ հոն գաղթող ճեւղիք բերին արհմիութիւնը: Այս օրս Միացեալ Նահանգաց մէջ չի գտնուիր մեծ քաղաք մը, ուր ծխարան եւ ծխողներ չգտնուին. բայց մանաւանդ արեւմտեան կողմը՝ ուր ճննական գաղթականութիւն մը կայ: Ոչ միայն Սան Ֆրանչիսքո, այլ նաեւ Չիքագո, Ս. Լուզովիլ, Կոլորադոն եւ այլն, գերի են այս միութեան. իսկ Կալիֆորնիոյ տեղացի արհմիութիւնը ծխողներ թիւը 3000 աւելի է: Հիմայ ծխող Ամերիկացւոց ամբողջական թիւը՝ 6000 կը համարուի:

Միացեալ Նահանգաց արհմիութիւնը միշտ տեղեկանք անձնաշնորհաբարութիւնը կ'ընէ. «Արեւելեան պետական ու շղարշաւոր մանկամարդ կ'են մը կը վերցնէ թանձր եւ մետաքսայ վարձարարը՝ որ ընդունելութեան սենեակը փողոցէն կը բաժնէ, եւ զայցեւուն ներս կը հրաւիրէ: Ոտները փափուկ եւ թանձր պարսկական գորգերու մէջ կը մտնեն խոր: Անձայն լուսութիւն մը կը տրի մեծ ու բարձրաձեւ սենեակէն մէջ: Գործկուան լոյսը պատուհաններու առջեւ ձգուած թանձր վարձարարէն չի կրնար ներս թափանցել: Փոխանակ նկարէն թղթի՝ թանկագին, արուեստական հանդիմանալ լաթեր կը ծածկեն որմերը. երկայն շղթաներով վար կ'առնուած գոյնզգոյն ապակներով լապտերներն աղօտ լոյս մը կը տրուեն: Սենեակին միջով լաթով ծածկուած սեղան մը կայ, որուն վրայ սկահ մը կը գտնուի, յորում կրակը կը շառաւէլ եւ յափըշտակիչ բուրուած կը տարածուի: Որմերու շուրջը փափուկ, ծանրագին գորգերով կ'մտնեն որմերով գրուագեալ ցած բարձր կան, որոնց թովը կը գտնուին փոքր սեղաններ, եւ ասոնց վրայ ալ նորանշան միակալներով հաստ, գծաւարակիր ծխաբարձր կամ ռաբիկներ. ամեն մէկ ծխափողին թով փոքր վառած կանխեղ մը կայ: Բարձրունք թով՝ շարժական, գոյնզգոյն նկարուած

ճննական աշապահ գործի մը կը գտնուի, որպէս զի կանխեղին տկար լոյսն արգելէ շուրջ քաղաքը: Սենեակին մէջ խորին լուսութիւն կը տրի, եւ հոս հոն կը պառկին 14 մանկահասակ պատանիք. ոմանք կը ննչեն, ոմանք ընդարմացած՝ եւ ոմանք ծխափողը ձեռքներէն քաղցր հոտը կը ծծեն: Արեւելեան զգեստով հագուած երեք կանայք անձայն սենեակին մէջ հոս հոն կը շրջին, մերթ լապտերը կը վառեն, մերթ միտակալները կը լեցնեն, եւ երբեմն քնէն արթնացողներուն փոքր սկահներով չեղելի կամ խահուէ կը մատուցակեն:

Իրագեղէն կը հաստատեն որ արհմիութիւնը զործածութիւնն Ամերիկայի մէջ պիտի չընդհանրանայ. որովհետեւ սպիտակացեղն ասոր շատ գաղաւթաւ կը վարժի, վասն զի ասոր համար յարատեւութիւն կը պահանջուի, զոր ունի տոկոսն Մոնկոլեան ցեղը, բայց ոչ եթէ սպիտակը: Եթէ Եւրոպայի մը ծխախոտի գործածութիւնը քանի մ'օրուան մէջ կ'ուսանի, առ նուազն ինն ամսուան պէտք ունի, մինչեւ որ արհմիութիւնը գերին ըլլայ: Ոմանք երկարատեւ ջանքերէ վերջն ալ ոչ եւ եղանակաւ չեն կրնար վարժիլ:

Վերապէս յիշենք նաեւ արհմիութեան ուսուցչականութիւնը, որ մանաւանդ Բրիտանական շնորհաստանի մէջ՝ ուր տարածուած է նաեւ կանեղ ծխել, ընդ բնաւ տրած է: Անոնք Բրիտանիայի մէջ ալ սիրալիք ընդունելութիւն գտած է. սակայն դիտելի է որ արհմիութեան անհամեմատ աւելի վնասակար չարիք է: Որովհետեւ արհմիութեան ծխողը կրնայ առանց առողջութեան նշանաւոր անգարման տակաւ միութեանէն ետ կենալ. սակայն արհմիութեան կերպերը՝ ըստ շարժանքի՝ առաւել կամ նուազ սաստիկ ստամոքսի խնամքաւոր մ'ունենան եւ եթէ բոլորովին ետ կենան արհմիութեան՝ գրեթէ առանց բացառութեան աղեղան խանգարման հետեւութեամբ կը մեռան: Զարիւր ծխողներն արեւելեան ժողովրդաց աւագ առջեւ շատ քիչ խոտան են, ինչպէս առ Եւրոպացիս շարժաւոր գիւնարուները. սակայն արհմիութեան կերպերը՝ մանաւանդ Ցաճկաց թով շատ անարգ են: Ի պարտէս այսպիսիք ընդհանրապէս իրենց արհմիութեան թիւերէ ըստան շուկան կը գտնուին եւ ասոր համար ժողովրդեան բերանը թիւերէն կը կողուին: Այսպիսիք շատ շուտով կը ձանձուրնան, որովհետեւ երեսնին տոգոյն եւ խորշմած կ'ըլլայ, աշուրները մեռեալ, իսկ լեղւորին թովով: Երկայն փայտաւոր սրահի մը մէջ բազմոցին վրայ նստած՝ արհմիութեան կը կընեն: Թաւալափներն ի սղըջ

